

УДК 159.9:17.022.36:2-457(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.3.17>

МАТЕРИНСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ПСИХОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ МАТЕРІ

Папуча Микола Васильович,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та практичної психології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
<https://orcid.org/0000-0001-5264-3241>

У статті розглядається поняття психології материнства та сучасне розуміння цього феномена в науковому світі. Проводиться теоретичний аналіз існуючих досліджень на цю тему, виділено основні підходи до проблеми материнства сьогодні у вітчизняному та зарубіжному науковому середовищі. Вивчаються основні етапи формування відносин «мати – дитина», найважливішим з яких є етап вагітності та дитинства, а також саме поняття «материнство» як частина особистісної сфери жінки. Розглядається також вплив факту планування вагітності на формування позитивного емоційного відношення до дитини у матері.

Материнство розглядається як органічно пов'язане з матеріальною та духовною культурою народу, традиціями. У цьому аспекті культура є формою трансляції досвіду, а материнство поряд із традицією та за її допомогою виступає механізмом передачі культурних цінностей. Материнство «відображає накопичений народом досвід, вистраждані ним цінності, головні орієнтири та норми спілкування».

Ключові положення системно-структурного підходу переконливо доводять, що образ матері є репрезентованим у свідомості проекцією ціннісно-сміслових та якісних характеристик материнської поведінки і світосприйняття, представлених на різних рівнях ієрархічно заданої системи відображення – перцептивному, понятійному та амодальному. До кожного рівня відображення образу матері характерні особливості його репрезентації: ідеалізація та заперечення недоліків у своїх матерів (перцептивний рівень), моралізація, повинності, високі соціальні вимоги (понятійний рівень), сприйняття образу (амодальний рівень). Узагальнений образ матері, репрезентований у свідомості українців, представлений конгломератом ціннісно-сміслових й інструментальних (вони забезпечують ефективну взаємодію з оточуючими та передусім з дітьми) характеристик.

Ключові слова: материнство, українська культура, сучасна мати, психологія, проблема материнства.

Papucha Mykola. Motherhood in Ukrainian culture: the psychology of the modern mother

The article examines the concept of the psychology of motherhood and the modern understanding of this phenomenon in the scientific world. A theoretical analysis of existing research on this topic is carried out, the main approaches to the problem of motherhood today in the domestic and foreign scientific environment are highlighted. The main stages of the formation of the "mother-child" relationship are studied, the most important of which is the stage of pregnancy and childhood, as well as the very concept of "motherhood" as part of a woman's personal sphere. The influence of the fact of pregnancy planning on the formation of a positive emotional attitude towards the child in the mother is also considered.

Motherhood is considered organically connected with the material and spiritual culture of the people, traditions. In this aspect, culture is a form of transmission of experience, and motherhood, along with and with the help of tradition, acts as a mechanism for the transmission of cultural values. Motherhood "reflects the accumulated experience of the people, the values suffered by them, the main orientations and norms of communication." Based on the key provisions of the systemic-structural approach, the author convincingly proves that the image of the mother is a projection of the value-semantic and qualitative characteristics of maternal behavior and world perception represented in the mind, presented at different levels of a hierarchically defined system of reflection – the perceptual, conceptual and amodal levels.

Each level of representation of the image of the mother is characterized by features of its representation: idealization and denial of the shortcomings of one's mothers (perceptual level), moralization, obligations, high social requirements (conceptual level), perception of the image (amodal level). The generalized image of the mother, represented in the minds of Ukrainians, is represented by a conglomerate of value-semantic and instrumental (they ensure effective interaction with others and, first of all, with children) characteristics.

Key words: *motherhood, Ukrainian culture, modern mother, psychology, problem of motherhood.*

Постановка проблеми. Аналіз існуючих теоретичних досліджень у психології дозволяє виділити три основні підходи до проблеми материнства.

Перший з них – культурно-історичний. З позиції цього підходу материнство є однією із соціальних жіночих ролей, детермінованою громадськими нормами та цінностями, які мають визначальний вплив на прояви материнського відношення, навіть якщо потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі [7].

Другий підхід – природно-біологічний. Представники цього підходу вивчають материнство як біологічну схильність жінки до певних зразків поведінки, як «материнський інстинкт». Материнська поведінка, з позиції біологічного підходу, є лише діяльністю, що спрямована на організацію фізіологічного та розвиваючого середовища для дитини [6]. До цього підходу відносять деякі напрями, в яких поєднуються біологічний та психологічний підходи до материнства. До таких напрямів відносять етологічний, соціобіологічний, фізіологічний та психофізіологічний підходи, порівняльні біопсихологічні дослідження.

Третій підхід – функціонально-особистісний, що аналізує материнство як один зі складників особистісної сфери жінки. У рамках цього підходу вивчаються материнські установки, очікування [5], задоволеність роллю матері в різні вікові періоди дитини, материнська компетентність, материнські якості, які вважаються найбільш оптимальними для повноцінного розвитку дитини, вплив материнсько-дочірніх відносин на успішність материнства дочки, а також вивчаються особливості статевої та особистісної ідентифікації жінки [5]. У межах функціонального підходу виділяються кілька напрямів, серед яких – психоаналітичний, феноменологічний, психолого-педагогічний, психотерапевтичний.

Метою роботи є визначення материнства в українській культурі, як психології сучасної матері.

Результати дослідження. Останнім часом у дослідженні материнства виділяють також ґендерний підхід [7], в якому материнство (як і батьківство) сприймається як соціальний феномен, зумовлений впливом соціального середовища, суспільних структур на сприйняття ролі жінки та чоловіка. У цьому ґендерний підхід повністю виключає роль «біологічного» в материнській поведінці, й бажання ставати чи не ставати матір'ю повністю відводиться особистому вибору жінки [6]. Материнство є складним, багатостороннім феноменом. Це пояснює мультидисциплінарний характер його дослідження в науці.

Психологія, філософія, соціологія, культурологія, біологія, фізіологія та медицина розглядають материнство як предмет дослідження. На думку М. Нероба [5], материнство як психосоціальний феномен розглядається з двох основних позицій: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини та материнство як частина особистісної сфери жінки.

Для нашого дослідження найбільший інтерес представляє поняття материнства як культурно-історичний феномен, що розглядає інститут материнства як історично зумовлений. З позиції цього підходу материнство є однією із соціальних жіночих ролей, детермінованої суспільними нормами та цінностями, які мають визначальний вплив на прояви материнського відношення, навіть якщо потреба бути матір'ю і закладена в жіночій природі.

Представниками цього напрямку є М. Мід, Е. Бадінтер, І. Кон, В. Раміх та ін. У роботі М. Мід [7] материнство розглядається як глибоко закладений інстинкт, біологічно зумовлений такими унікальними процесами, як зачаття, виношування, пологи, годування. Вона розглядає материн-

ство через призму турботи та прихильності жінки до дитини як природні функції матері. Проведене М. Мід дослідження доводить вплив культурних традицій на ставлення жінки до материнства. Там, де вагітність є ускладненням подружніх відносин, жінки можуть йти на все, щоб не народжувати дітей. Якщо ж у суспільстві велике значення має принцип законородженості, то незаміжні жінки остерігаються позашлюбної дитини. Також до спотворення материнських почуттів, на думку М. Мід, веде порушення сприйняття своєї статевої ролі, застосування наркозу під час пологів, що не дозволяє жінці усвідомити, що вона народила дитину, заміна грудного вигодовування штучним. Учена вважає, що «материнство й материнські почуття забезпечені гендерною приналежністю, і жінки за природою своєю є матерями» [7, с. 87].

Підхід до материнства В. Брутмана має сильнішу соціоцентричну позицію. На відміну від М. Мід, В. Брутман вважає, що материнський інстинкт насправді є міфом. Результати дослідження, проведені В. Брутманом, показали надзвичайну мінливість материнських почуттів залежно від культури та традицій.

Автор не знайшла жодної єдиної притаманної всім культурам і епохам материнської поведінки. Вона зробила висновок, що материнство є феноменом, що еволюціонує і наповнюється різним змістом у різні епохи, і виділила три головні жіночі соціальні ролі: дружина, мати, вільна жінка, що реалізується. Здійснення цих ролей взаємопов'язане, але залежно від особливостей епохи одна з них виходить на перший план. Відповідно, суспільство впливає на те, як жінка ставиться до ролі матері та реалізує її. Вона може бути «краще» або «гірше» як мати, й це залежить від того, як і наскільки це цінується або знецінюється в суспільстві, де вона живе [2, с. 67].

У вітчизняній науці, в культурно-історичному підході представлена концепція материнства як механізму формування, розвитку, збереження, відродження культури через зв'язок із культурно-історичними традиціями. Материнство розглядається як органічно пов'язане з матеріальною та духовною культурою народу, традиціями. У цьому аспекті

культура є формою трансляції досвіду, а материнство поряд із традицією та за її допомогою виступає механізмом передачі культурних цінностей. Материнство «відбиває накопичений народом досвід, вистраждані ним цінності, головні орієнтири та норми спілкування» [5, с. 91].

Окремим напрямом психологічних досліджень у галузі материнства є дослідження онтогенезу материнської сфери. Представники психологічного підходу розглядають материнство не лише як культурний статус чи соціальну роль жінки, але як частину її особистісної сфери, що визначається її власною психічною історією.

У межах цього підходу О. Королович визначає материнство «як частину особистісної сфери жінки, що має філо- та онтогенетичну історію, орієнтовану на завдання народження та виховання дитини» [3, с. 76].

Різні автори виділяють різні етапи становлення материнства від планування до народження дитини. Зарубіжними вченими розроблено періодизацію розвитку материнської мотиваційної сфери, що дало можливість структурувати її онтогенез як розвиток відповідних потреб, операційного та ціннісно-сислового блоків. Таким чином, існує безліч підходів до вивчення психології материнства. Проте, як зазначають дослідники [6–8], незважаючи на безліч підходів, адекватної концепції, що дозволяє мати цілісне уявлення про материнство, його структуру, зміст та онтогенетичне формування, натепер не існує.

Проте аналіз існуючих психологічних досліджень у галузі материнства дозволяє зробити висновок про існування двох основних підходів. У першому підході материнство сприймається як умова розвитку, а мати представлена як «середовище» для розвитку. Другий напрям характеризується розглядом материнства як частини особистісної сфери жінки, яка піддається багатосторонньому впливу, що проходить певні етапи розвитку. Роль материнства в житті жінки зумовлена соціокультурними чинниками (ставлення до материнства в суспільстві), особливостями переживання вагітності та індивідуальним ставленням жінки до ролі матері.

У контексті дитячо-батьківської взаємодії матері відводиться провідна роль

у житті та розвитку дитини. Дослідниця В. Агеєва [1], узагальнивши сучасні психоаналітичні концепції, що звертаються до дослідження психології вагітності, виділила загальні їхні риси:

1. Вагітність і материнство – специфічний психофізичний та психосоціальний феномен, що є невід’ємною частиною психосексуального розвитку особистості жінки та дитини.

2. Вагітність є кризовою ситуацією в розвитку зрілої жіночої особистості.

3. Особливість періоду вагітності як кризового полягає в тому, що жінка вперше стикається з необхідністю встановлення якісно нових для неї відносин «мати – дитина», що означає кінець існування жінки як незалежної, окремої істоти та носить безповоротний характер незалежно від результату вагітності (народження дитини, аборт або викидень).

4. Основною умовою формування відносин «мати – дитина» є процес формування образу майбутньої дитини у вагітної жінки, який розуміється в психоаналізі як сукупність несвідомих ментальних репрезентацій реального об’єкту лібідо [1, с. 12–14].

На думку М. Нероби [5], в період вагітності актуалізуються три основні проблеми:

- прийняття себе в новому стані вагітності;
- прийняття нового життя – дитини в собі;
- прийняття навколишнього світу в стані вагітності.

На наш погляд, значущим щодо вивчення формування образу майбутньої дитини є підхід М. Нероби зі співавторами, які вивчали ставлення до вагітності в рамках її внутрішньої картини. Маючи концепцію відносин, автори розглядали внутрішню картину вагітності як психологічні прояви суб’єктивного ставлення до вагітності, що формується під впливом соматичної, психофізіологічної та власне психологічної еферентації в ситуації вагітності й включає емоційний, когнітивний і мотиваційно-поведінковий компоненти.

На думку авторів, ідеться про аналог чуттєвого рівня соматопсихічних співвідношень, викликаних вагітністю. М. Нероба зазначає необхідність включення чуттєвого компоненту в структуру ставлення до вагітності, крім іншого, та участі інтрацеп-

тивних відчуттів у формуванні ставлення до майбутньої дитини, її образу, встановлення внутрішнього психологічного діалогу з ще не народженою дитиною [5].

Така внутрішня картина вагітності, на думку М. Нероби, характеризуватимуться такими складниками, як:

– чуттєвий пласт (інтрацептивні відчуття плода, його ворущінь, увесь комплекс тілесних переживань, пов’язаних із вагітністю);

– емоційний компонент (емоційне реагування стосовно свого стану та майбутньої дитини);

– когнітивний компонент (увесь комплекс уявлень про вагітність, материнство і майбутню дитину, сенс ситуації вагітності);

– мотиваційно-поведінковий компонент (мотиви та особливості поведінки в ситуації вагітності). При цьому чуттєвий пласт такої внутрішньої картини вагітності становить певну основу для перелічених вище компонентів системи відносин вагітної жінки [5].

Враховуючи зазначені вище положення, ми визначаємо образ матері як складне психічне утворення, яке репрезентує у свідомості проєкцію ціннісно-сміслових і якісних характеристик материнської поведінки та світосприйняття, представлених на різних рівнях ієрархічно заданої системи відображення: перцептивному, понятійному та амодальному [2; 5]. При цьому на перцептивному рівні відображення образ матері наповнений сукупністю характеристик, що склалися в особистому досвіді взаємодії з матір’ю, на понятійному – розкривається через значення та ціннісно-сміслові категорії, що склалися в ході узагальненого осмислення різних зразків материнської поведінки, на амодальному – представлений через призму загальнокультурних значень та ціннісно-символічних категорій [1; 6; 7; 8].

Аналіз результатів дослідження.

Представники психоаналітичного напрямку А. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Д. Пайнз, Е. Фенікс, М. Кляйн, М. Марконе, С. Фанті, Ф. Дольто К. Ельячефф вивчають материнство в дитячо-батьківській взаємодії, в якій матері відводиться провідна роль розвитку дитини. У цьому напрямі розроблено перші теоретичні концепції та методи психотерапевтичної роботи з батьками та з немовлятами [5].

У рамках феноменологічного спрямування розглядається поведінка матері, її функції, установки, переживання, очікування тощо, виділяються та докладно описуються функції матері, особливості її поведінки, переживань, установок, очікувань тощо, виділяються типи і стилі материнської поведінки, позицій, відносини з урахуванням особистісних особливостей матері, її історії життя, адаптації до подружжя, моделі поведінки власної матері, культурних, соціальних і сімейних особливостей, фізичного та психічного здоров'я [7].

Представники психолого-педагогічного спрямування за необхідну умову розвитку материнської поведінки розглядають психолого-педагогічну культуру [6]. Психотерапевтичний напрям вивчає особливості матері як причину порушення психічного розвитку дитини (затримка психічного розвитку, дитячі психіатричні захворювання дітей та підлітків, їх соціальна дезадаптація та ін.).

Висновки. Результати дослідження особливостей репрезентації образу матері в українській ментальності через призму багаторівневої системи відображення, його структурної організації та змістовної наповненості, представлені в цій роботі, дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Образ матері є репрезентованим у свідомості проекції ціннісно-сміслових і якісних характеристик материнської

поведінки та світосприйняття, представлених на перцептивному, понятійному та амодальному рівнях ієрархічно заданої системи відображення.

2. На різних рівнях ієрархічно заданої системи відображення зміст образу матері варіюється: на перцептивному рівні його наповнюють узагальнені позитивні оцінки, що змінюються залежно від контексту опису, на понятійному – характеристики, які розкривають переваги та обмеження материнства, а також позитивні та негативні якості матерів, що виявляються переважно в материнсько-дитячих відносинах, на амодальному – образ матері уособлює силу, високий потенціал для самовираження, чільний статус в ієрархії батьківських архетипів.

3. До кожного рівня відображення образу матері характерні особливості його репрезентації: ідеалізація та заперечення недоліків своїх матерів (перцептивний рівень), моралізація, повинності, високі соціальні вимоги (понятійний рівень), синкретичність сприйняття образу (амодальний рівень).

4. Узагальнений образ матері, представлений у свідомості українців, представлений конгломератом ціннісно-сміслових (відображають смислове призначення матері, її ролі в патерні, пов'язані з виконанням виховних функцій) та інструментальних (забезпечують ефективну взаємодію з оточуючими та передусім дітьми) характеристик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеева В. Зміна літературних поколінь не визначається лише календарем. *ЛітАкцент – світ сучасної літератури*. 10.04.2019. URL: <http://litakcent.com/2019/04/10/zmina-mistetskih-pokolin-ne-viznachayetsya-lishekalendarem/>
2. Брутман В. І. Динаміка психічного стану жінки під час вагітності і після пологів. *Питання України*. 2022. № 1. С. 59–69.
3. Королович О. В. Детермінанти психогенного безпліддя: глибинний погляд на проблему. *Psychological Journal*. 2018. № 8(18). С. 76–85.
4. Мінюрова С. А. Діалогічний підхід до аналізу смислового переживання материнства. *Психологічний журнал*. 2022. № 5. С. 63–75.
5. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний Процес: теорія і практика*. 2019. № 3–4(48–49). С. 90–93.
6. Freeman D. Margaret Mead and Samoa : The Making and Unmaking of an Anthropological Myth. *Canberra : Australian National University Press*. 2019. 379 p.
7. Mead M. Culture and Commitment: a Study of the Generation Gap. *Garden City*. N. Y. : Natural History Press : Doubleday & Company, 2020. 113 p.
8. Sudha G., Reddy K.S. Causes of female infertility: a cross sectional study. *International Journal of Latest Research in Science and Technology*. 2013. Vol. 2. № 6. P. 119–123.

REFERENCES:

1. Aheyeva, Vira. Zmina literaturnykh pokolin vyznachayet'sya lyshe kalendarem. [The change of literary generations is not determined only by the calendar]. LitAktsent – svit suchasnoyi literatury. 10.04.2019. Retrieved from: <http://litakcent.com/2019/04/10/zmina-mistetskih-pokolin-ne-viznachayetsya-lishekalendarem/> [in Ukrainian].
2. Brutman, V. I. (2022). Dynamika psykhhichnoho stanu zhinky pid chas vahitnosti i pislya polohiv. [Dynamics of a woman's mental state during pregnancy and after childbirth]. *Pytannya Ukrayiny*, 1. S. 59–69 [in Ukrainian].
3. Korolovych, O.V. (2018). Determinanty psykhhohenoho bezpliddya: hlybnyy pohlyad na problemu. [Determinants of psychogenic infertility: an in-depth look at the problem]. *Psychological Journal*, 8(18). C. 76–85 [in Ukrainian].
4. Minyurova, S. A. (2022). Dialohichnyy pidkhid do analizu smyslovoho perezhyvannya materynstva [A dialogical approach to the analysis of the meaningful experience of motherhood]. *Psykhhologichnyy zhurnal*, 5. S. 63–75. [in Ukrainian].
5. Neroba, M. V. (2019). Materynstvo yak psykhhologichnyy fenomen. [Motherhood as a psychological phenomenon]. *Pedahohichnyy Protsey: teoriya i praktyka*. 3–4 (48–49). C. 90–93. [in Ukrainian].
6. Freeman, D., Margaret Mead and Samoa. (2019). The Making and Unmaking of an Anthropological Myth / D. Freeman. *Canberra : Australian National University Press*. 379 p. [in English].
7. Mead, Margaret. (2020). *Culture and Commitment: a Study of the Generation Gap*. Garden City, N. Y. : Natural History Press : Doubleday & Company. 113 p. [in English].
8. Sudha, G., Reddy, K.S. (2013). Causes of female infertility: a cross sectional study. *International Journal of Latest Research in Science and Technology*, Vol. 2, No 6. P. 119–123. [in English].